|| श्री ||

श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचितः

|| श्रीमहाभारततात्पर्यनिर्णयः ||

अथ चतुर्थोऽध्यायः

[श्रीरामावतारे अयोध्याप्रवेशः]

ॐ || अथाभ्यवर्धंश्चतुराः कुमारा
नृपस्य गेहे पुरुषोत्तमाद्याः |
नित्यप्रवृद्धस्य च तस्य वृद्धिः
अपेक्ष्य लोकस्य हि मन्ददृष्टिम् || १ ||

निरीक्ष्य नित्यं चतुरः कुमारान्
पिता मुदं सन्ततमाप चोच्चम् |
विशेषतो राममुखेन्दुबिम्बम्
अवेक्ष्य राजा कृतकृत्य आसीत् || २ ||

तन्मातरः पौरजना अमात्या
अन्तःपुरा वैषयिकाश्च सर्वे |
अवेक्षमाणाः परमं पुमांसं
स्वानन्दतृप्ता इव सम्बभूवुः || ३ ||

ततः सुवंशे शशिनः प्रसूतो
गाधीति शक्रस्तनुजोऽस्य चाऽसीत् |
वरेण विप्रत्वमवाप योऽसौ
विश्वस्य मित्रं स इहाऽजगाम || ४ ||

तेनार्थितो यज्ञरिरक्षयैव
कृच्छ्रेण पित्राऽस्य भयाद् विसृष्टः |
जगाम रामः सह लक्ष्मणेन
सिद्धाश्रमं सिद्धजनाभिवन्द्यः || ५ ||

अनुग्रहार्थं स ऋषेरवाप
सलक्ष्मणोऽस्त्रं मुनिनो हि केवलम् ।
ववन्दिरे ब्रह्ममुखाः सुरेशाः
तमस्त्ररूपाः प्रकटाः समेत्य ॥ ६ ॥

अथो जघानाऽशु शरेण ताटकां
वराद् विधातुस्तदनन्यवद्ध्याम् ।
ररक्ष यज्ञं च मुनेर्न्निहत्य
सुबाहुमीशानगिरा विमृत्युम् ॥ ७ ॥

शरेण मारीचमथार्णवेऽक्षिपद्
वचो विरिञ्चस्य तु मानयानः ।
अवद्ध्यता तेन हि तस्य दत्ता
जघान चान्यान् रजनीचरानथ ॥ ८ ॥

तदा विदेहेन सुतास्वयंवरो
विघोषितो दिक्षु विदिक्षु सर्वशः ।
निधार्य तद् गाधिसुतानुयायी
ययौ विदेहाननुजानुयातः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥

अथो अहल्यां पतिनाऽभिशप्तां
प्रधर्षणादिन्द्रकृताच्छिलीकृताम् ।
स्वदर्शनान्मानुषतामुपेतां
सुयोजयामास स गौतमेन ॥ १० ॥

बलं स्वभक्तेरधिकं प्रकाशयन्
अनुग्रहं च त्रिदशेष्वतुल्यम् ।
अनयभक्तां च सुरेशकाङ्क्षया
विधाय नारीं प्रययौ तयाऽर्च्चितः ॥ ११ ॥

श्यामावदाते जगदेकसारे
स्वनन्तचन्द्राधिककान्तिकान्ते |
सहानुजे कार्मुकबाणपाणौ
पुरीं प्रविष्टे तुतुषुर्विदेहजाः || १२ ||

पपुर्न्निर्ताान्तं सरसाक्षिभृङ्गैः
वराननाब्जं पुरुषोत्तमस्य |
विदेहनारीनरवर्यसङ्घा
यथा महापूरुषिकास्तदङ्घ्रिम् || १३ ||

तथा विदेहः प्रतिलभ्य रामं
सहस्रनेत्रावरजं गविष्ठम् |
समर्चयामास सहानुजं तम्
ऋषिं च साक्षाज्ज्वलनप्रकाशम् || १४ ||

मेने च जामातरमात्मकन्या
गुणोचितं रूपनवावतारम् |
उवाच चास्मै ऋषिरूग्रतेजाः
गुरुष्व जामातरमेनमाश्विति || १५ ||

स आह चैनं परमं वचस्ते
करोमि नात्रास्ति विचारणा मे |
शृणुष्व मेऽथापि यथा प्रतिज्ञा
सुताप्रदानाय कृता पुरस्तात् || १६ ||

तपो मया चीर्णमुमापतेः पुरा
वरायुधावाप्तिधृतेन चेतसा |
स मे ददौ दिव्यमिदं धनुस्तदा
कथञ्चनाचाल्यमृते पिनाकिनम् || १७ ||

न देवदैत्योरगदेवजायका
अलं धनुश्चालयितुं सवासवाः ।
कुतो नरास्तद्वरतो हि किङ्कराः
सहानसैवात्र कृषन्ति कृच्छ्रतः ॥ १८ ॥

अधार्यमेतद् धनुराप्य शङ्करात्
अहं नृणां वीर्यपरीक्षणे धृतः ।
सुतार्थमेतां चकर प्रतिज्ञां
ददमि कन्यां य इदं हि पूरयेत् ॥ १९ ॥

॥ २० ॥

इतीरितां मे गिरमभ्यवेत्य
दितेःसुता दानवयक्षराक्षसाः ।
समेत्य भूपाश्च समीपमाशु
प्रगृह्य तच्चालयितुं न शेकुः ॥ २० ॥

संस्विन्नगात्राः परिवृत्तनेत्रा
दशाननाद्याः पतिता विमूर्च्छिताः ।
तथाऽपि मां धर्षयितुं न शेकुः
सुताकृते ते वचनात् स्वयम्भुवः ॥ २१ ॥

पुरा हि मेऽदात् प्रभुरब्जजो वरं
प्रसादितो मे तपसा कथञ्चन ।
बलान्न ते कश्चिदुपैति कन्यकां
तदिच्छुभिस्ते नच धर्षणेति ॥ २२ ॥

ततस्तु ते नष्टमदा इतो गताः
समस्तशो ह्यस्तन एव पार्थिवाः ।
ततो ममायं प्रतिपूर्य मानसं
वृणोतु कन्यामयमेव मेऽर्थितः ॥ २३ ॥

तथेति चोक्ते मुनिना स किङ्करैः
अनन्तभोगोपममाश्वथाऽनयत् |
समीक्ष्य तद् वामकरेण राघवः
सलीलमुद्धृत्य हसन्नपूरयत् || २४ ||

विकृष्यमाणं तदनन्तराधसा
परेण निःसीमबलेन लीलया |
अभज्यतासह्यममुष्य तद् बलं
प्रसोढुमीशं कुत एव तद् भवेत् || २५ ||

स मद्ध्यतस्तत् प्रविभज्य लीलया
यथेक्षुदण्डं शतमन्युकुञ्जरः |
विलोकयन् वक्त्रमृषेरवस्थितः
सलक्ष्मणः पूर्णतनुर्यथा शशी || २६ ||

तमब्जनेत्रं पृथुतुङ्गवक्षसं
श्यामावदातं चलकुण्डलोज्वलम् |
शशक्षतोत्थोपमचन्दनोक्षितं
ददर्श विद्युद्वसनं नृपात्मजा || २७ ||

अथो कराभ्यां प्रतिगृह्य मालाम्
अम्लानपद्मां जलजायताक्षी |
उपेत्य मन्दं लळितैः पदैस्तां
तदंस आसज्य च पार्श्वतोऽभवत् || २८ ||

ततः प्रमोदो नितरां जनानां
विदेहपुर्यामभवत् समन्तात् |
रामं समालोक्य नरेन्द्रपुत्र्या
समेतमानन्दनिधिं परेशम् || २९ ||

|| ३० ||

लक्ष्म्या समेते प्रकटं रमेशे
सम्प्रेषयामास तदाऽऽशु पित्रे |
विदेहराजो दशदिग्रथाय
स तन्निशम्याऽशु तुतोष भूमिपः || ३० ||

अथाऽत्मजाभ्यां सहितः सभार्य्यो
ययौ गजस्यन्दनपत्तियुक्तया |
स्वसेनयाऽग्रे प्रणिधाय धातृजं
वसिष्ठमाश्वेव स यत्र मैथिलः || ३१ ||

स मैथिलेनातितरां समर्च्चितो
विवाहयामास सुतं मुदम्भरः |
पुरोहितो गाधिसुतानुमोदितो
जुहाव वह्निं विधिना वसिष्ठः || ३२ ||

'तदा विमानावलिभिर्न्नभस्तळं
दिदृक्षतां सङ्कुलमास नाकिनाम् |
सुरानका दुन्दुभयो विनेदिरे'
जगुश्च गन्धर्ववराः सहस्रशः || ३३ ||

विजानमाना जगतां हि मातरं
पुराऽर्त्थितुं नाऽययुरत्र देवताः |
तदा तु रामं रमया युतं प्रभुं
दिदृक्षवश्चक्रुरलं नभस्तळम् || ३४ ||

यथा पुरा सागरजास्वयंवरे
सुमानसानामभवत् समागमः |
तथा ह्यभूत् सर्वदिवौकसां तदा
तथा मुनीनां सहभूभृतां भुवि || ३५ ||

प्रगृह्य पाणिं च नृपात्मजाया
रराज राजीवसमाननेत्रः
यथा पुरा सागरजासमेतः
सुरासुराणाममृताब्धिमन्थने || ३६ ||

स्वलङ्कृतास्तत्र विचेरुरङ्गना
विदेहराजस्य च या हि योषितः |
मुदा समेतं रमया रमापतिं
विलोक्य रामाय ददौ धनं नृपः || ३७ ||

प्रियाणि वस्त्राणि रथान् सकुञ्जरान्
पराद्ध्यरत्नान्यखिलस्य चेशितुः |
ददौ च कन्यात्रयमुत्तमं मुदा
तदा स रामावरजेभ्य एव || ३८ ||

महोतसवं तं त्वनुभूय देवता
नराश्च सर्वे प्रययुर्यथागतम् |
पिता च रामस्य सुतैः समन्वितो
ययावयोद्ध्यां स्वपुरीं मुदा ततः || ३९ ||

|| ४० ||

तदन्तरे सोऽथ ददर्श भार्गवं
सहस्रलक्षामितभानुदीधितिम् |
विभासमानं निजरश्मिमण्डले
धनुर्द्धरं दीप्तपरश्वधायुधम् || ४० ||

अजानतां राघवमादिपूरुषं
समागतं ज्ञापयितुं निदर्शनैः |
समाह्वयन्तं रघुपं स्पृधेव
नृपो ययाचे प्रणिपत्य भीतः || ४१ ||

न मे सुतं हन्तुमिहार्हसि प्रभो
वयोगतस्येत्युदितः स भार्गवः ।
सुतत्रयं ते प्रददामि राघवं
रणे स्थितं द्रष्टुमिहाऽगतोऽस्म्यहम् ॥ ४२ ॥

स इत्थमुक्त्वा नृपतिं रघूत्तमं
भृगूत्तमः प्राह निजां तनुं हरिः ।
अभेदमज्ञेष्वभिदर्शयन् परं
पुरातनोऽहं हरिरेष इत्यपि ॥ ४३ ॥

शृणुष्व राम त्वमिहोदितं मया
धनुर्द्वयं पूर्वमभून्महाद्भुतम् ।
उमापतिस्त्वेकमधारयत्
ततो रमापतिश्चापरमुत्तमोत्तमम् ॥ ४४ ॥

तदा तु लोकस्य निदर्शनार्थिभिः
समर्थितौ तौ हरिशङ्करौ सुरैः ।
रणेस्थितौ वां प्रसमीक्षितुं वयं
समर्थयामोऽत्र निदर्शनार्थिनः ॥ ४५ ॥

ततो हि युद्धाय रमेशशङ्करौ
व्यवस्थितौ ते धनुषी प्रगृह्य ।
यतोऽन्तरस्यैष नियामको हरिः
ततो हरोऽग्रेऽस्य शिलोपमोऽभवत् ॥ ४६ ॥

शशाक नैवाथ यदाऽभिवीक्षितुं
प्रस्पन्दितुं वा कुत एव योद्धुम् ।
शिवस्तदा देवगणाः समस्ताः
शशंसुरुच्चैर्जगतो हरेर्बलम् ॥ ४७ ॥

यदीरणेनैव विनैष शङ्करः
शशाक न प्रश्वसितुं च केवलम् |
किमत्र वक्तव्यमतो हरेर्बलं
हरात् परं सर्वत एव चेति || ४८ ||

ततः प्रणम्याऽशु जनार्द्दनं हरः
प्रसन्नदृष्ट्या हरिणाऽभिवीक्षितः |
जगाम कैलासममुष्य तद् धनुः
त्वया प्रभग्नं किल लोकसन्निधौ || ४९ ||

|| ५० ||

धनुर्यदन्यद्धरिहस्तयोग्यं
तत्कार्मुकात् कोटिगुणं पुनश्च |
वरं हि हस्ते तदिदं गृहीतं
मया गृहाणैतदतो हि वैष्णवम् || ५० ||

यदीदमागृह्य विकर्षसि त्वं
तदा हरिर्न्नात्र विचार्यमस्ति |
इति ब्रुवाणः प्रददौ धनुर्वरं
प्रदर्शयन् विष्णुबलं हराद् वरम् || ५१ ||

प्रगृह्य तच्चापवरं स राघवः
चकार सज्यं निमिषेण लीलया |
चकर्ष सन्धाय शरं च पश्यतः
समस्तलोकस्य च संशयं नुदन् || ५२ ||

प्रदर्शिते विष्णुबले समस्ततो
हराच्च निःसङ्ख्यतया महाधिके |
जगाद मेघौघगभीरया गिरा
स राघवं भार्गव आदिपूरुषः || ५३ ||

अलं बलं ते जगतोऽखिलाद् वरं
परोऽसि नारायण एव नान्यथा |
विसर्जयस्वेह शरं तपोमये
महासुरे लोकमये वराद् विभोः || ५४ ||

पुराऽतुलो नाम महासुरोऽभवद्
वरात् स तु ब्रह्मण आप लोकताम् |
पुनश्च तं प्राह जगद्गुरुर्यदा
हरिर्जितः स्याद्धि तदैव वद्ध्यसे || ५५ ||

अतो वधार्थं जगदन्तकस्य
सर्वाजितोऽहं जितवद् व्यवस्थितः |
इतीरिते लोकमये स राघवो
मुमोच बाणं जगदन्तकेऽसुरे || ५६ ||

पुरा वरोऽनेन शिवोपलम्भितो
मुमुक्षया विष्णुतनुप्रवेशनम् |
स तेन रामोदरगो बहिर्गतः
तदाज्ञयैवाऽशु बभूव भस्मसात् || ५७ ||

इतीव रामाय स राघवः शरं
विकर्षमाणो विनिहत्य चासुरम् |
तपस्तदीयं प्रवदन् मुमोद
तदीयमेव ह्यभवत् समस्तम् || ५८ ||

निरन्तरानन्तविबोधसारः
स जानमानोऽखिलमादिपूरुषः |
वदञ्छृणोतीव विनोदतो हरिः
स एक एव द्वितनुर्मुमोद || ५९ ||

|| ६० ||

स चेष्टितं चैव निजाश्रयस्य
जनस्य सत्तत्वविबोधकारणम् |
विमोहकं चान्यतमस्य कुर्वन्
चिक्रीड एकोऽपि नरान्तरे यथा || ६० ||

ततः स कारुण्यनिधिर्न्निजे जने
नितान्तमैक्यं स्वगतं प्रकाशयन् |
द्विधेव भूत्वा भृगुवर्य आत्मना
रघूत्तमेनैक्यमगात् समक्षम् || ६१ ||

समेत्य चैक्यं जगतोऽभिपश्यतः
प्रणुद्य शङ्कामखिलां जनस्य |
प्रदाय रामाय धनुर्वरं तदा
जगाम रामानुमतो रमापतिः || ६२ ||

ततो नृपोऽत्यर्थमुदाऽभिपूरितः
सुतैः समस्तैः स्वपुरीमवाप ह |
रेमेऽथ रामोऽपि रमास्वरूपया
तयैव राजात्मजया हि सीतया || ६३ ||

यथा पुरा श्रीरमणः श्रिया तया
रतो नितान्तं हि पयोब्धिमद्ध्ये |
तथा त्वयोद्ध्यापुरिगो रघोत्तमो
अप्युवास कालं सुचिरं रतस्तया || ६४ ||

इमानि कर्माणि रघूत्तमस्य
हरेर्विचित्राण्यपि नाद्भुतानि |
दुरन्तशक्तेरथ चास्य वैभवं
स्वकीयकर्त्तव्यतयाऽनुवर्ण्यते || ६५ ||

इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यकृते

श्रीमहाभारततात्पर्यनिर्णये

अयोद्ध्याप्रवेशो नाम

चतुर्थोऽध्यायः

--- ००० ---